

Ukážka z knihy *Červený hladomor: Stalinova vojna proti Ukrajine*

Autor: Anne Applebaum

Preložil: Samuel Marec

Rozhodnutia vedúce k hladomoru, 1932

V skorých ranných hodinách 9. novembra 1932 – teda dva dni po veľkolepých oslavách pätnásteho výročia revolúcie – sa Stalinova manželka Nadežda Sergejevna Allilujevová zastrelila malou pištoľou. Bola na mieste mŕtva.

O niekoľko hodín neskôr prezrel jej telo lekár, ktorý skonštatoval, že príčinou smrti bola „otvorená rana do srdca“. Krátko potom, po ostrej konfrontácii s Molotovom a Kahanovičom, zmenil názor. V úmrtnom liste ako dôvod jej smrti uviedol „akútny zápal slepého čreva“. Členovia Stalinovho najbližšieho okruhu si celkom jasne uvedomovali, že k tejto zmene došlo z politických dôvodov: na jeseň roku 1932 totiž všetci vedeli, že Nadeždina samovražda by bez ohľadu na skutočné príčiny bola považovaná za politický protest či dokonca za akýsi úzkostný výkrik proti šíriacemu sa hladomoru.

Či to bola pravda, alebo nie, práve tak sa Nadina samovražda zapísala do kolektívnej pamäti. Po rokoch písala ich dcéra Svetlana o matkinej „príšernej, zničujúcej dezilúzii“ z otca a jeho krokov. Jeden uvravený Oset, ktorý sa s Nadou stretol v roku 1929 na študentskom večierku, spomenul jej sympatie k najvýraznejšiemu Stalinovmu oponentovi Bucharinovi, ktorý bojoval proti kolektivizácii a práve preto prišiel o miesto v politbyre a nakoniec aj o život. Hladomor bol bežnou témou rozhovorov ich spolužiakov z priemyselnej akadémie a hneď niekoľkí ľudia ju tam začuli odsudzovať kolektivizáciu. Počas posledných mesiacov života trpela migrénami a bolesťami žalúdka, náhlymi zmenami nálad a hysterickými záchvatmi. Pri spätnom pohľade boli tieto chorobné prejavy pripisované akútnej depresii. V tých časoch sa však šepkalo, že ide o príznaky zlého svedomia, sklamaní a zúfalstva.

Z hladomoru boli celkom iste nešťastní aj ďalší ľudia v Stalinovom bezprostrednom okolí. Keď mnohí vysokopostavení bolševici vyzreli spoza čipkovaných zácloniek svojich pohodlných vlakov, videli veci, z ktorých boli zhrození, a niekoľkí z nich v sebe našli dostatok odvahy a svojho vodcu o nich aj informovali. V auguste 1932, kým bol Stalin ešte stále v Soči, dostal list od Klimenta Vorošilova, ktorý sa krátko nato stal ľudovým komisárom pre obranu:

Po celej Stavropolskej oblasti som videl len samé neobrobené polia. Očakávali sme dobrú úrodu, ale tá neprišla... Podľa toho, čo som videl z okna, všade na Ukrajine platí, že pôda vyzerá ešte menej obrobená ako na severnom Kaukaze. Mrzí ma, že ti počas tvojej dovolenky píšem o takýchto veciach, ale nemôžem mlčať.

Stalinovi zo svojho vlaku napísal aj iný vysokopostavený armádny predstaviteľ, hrdina občianskej vojny Semion Budonnyj: „Keď sa cez okno pozerám z vagóna, vidím veľmi unavených ľudí v starých obnosených šatách a naše kone sú len koš a koža.“ Keď Nadeždina neter Kira Allilujevová cestovala do Charkiva na návštevu za svojím strýkom Stanislavom Redensom, ktorý vtedy riadil ukrajinskú OGPU, tiež videla na železničných staniciach žobrákov a vychudnutých ľudí s nafúknutými bruchami. Porozprávala o tom svojej matke a tá informovala Stalina. Generálny tajomník však jej rozprávaniu odmietol uveriť: „Je to dieťa, vymýšľa si.“

Iní ľudia, ktorí k vodcovi Sovietskeho zväzu nemali tak blízko, videli a počuli to isté. Bucharin už svoje predchádzajúce názory odvolal a v decembri 1930 vyhlásil, že už rozumie, prečo je nevyhnutná likvidácia kulakov a „priamy rozchod so starou štruktúrou“. Ďalší sa však nezachovali rovnako. Patrili

medzi nich aj jeden z čelných predstaviteľov strany v Moskve Martemian Riutin. V roku 1930 ho spomedzi komunistov vylúčili za „šírenie pravicovo-oportunistických názorov“, ale na rozdiel od Bucharina odmietol pokánie. Zatkli ho a opäť prepustili. Aj naďalej sa však stýkal s ďalšími potenciálnymi oponentmi a na jar 1932 si asi tucet z nich pozval, aby spolu spísali opozičné vyhlásenie. Táto skupina sa v auguste stretla na jednom moskovskom predmestí a dokončila tzv. platformu, politický program, ktorý vyzýval na zmeny; jej členovia zároveň upravili aj kratšiu Výzvu všetkým členom strany. Oba tieto dokumenty sa potom odpisovali a kolovali z ruky do ruky a poštou v Moskve, Charkive a ďalších veľkých mestách.

Takzvaná Riutinova platforma bez akýchkoľvek pochyb odsudzovala Stalina. Jej autori ho označovali za „bezohľadného politického intrigána“, vysmievali sa mu, že zo seba robí Leninovho nástupcu, a obviňovali ho, že robotníkov terorizuje rovnako ako roľníkov. Riutina rozhneval najmä Stalinov útok na sovietsky vidiek. Tvrdil, že proces „paušálnej kolektivizácie“, v rozpore s oficiálnou propagandou, nebol ani dobrovoľný a ani úspešný. Práve naopak:

Je založený na priamych aj nepriamych formách toho najsilnejšieho nátlaku, ktorý má za cieľ prinútiť roľníkov, aby vstúpili do kolchozov. Jeho účelom nie je zlepšovanie ich životných podmienok, ale priame a nepriame vyvlastňovanie a masívne zbedačovanie. (...) Výkriky, ktoré dnes Stalin smeruje na kulakov, predstavujú len metódu terorizovania más a ich cieľom je zakrytie jeho vlastného zlyhania.

Riutin písal, že to nie sú len obyčajné chyby, ale zločiny. Svojich kolegov disidentov vyzýval na zorganizovanie vzbury:

V boji za zničenie Stalinovej diktatúry je predovšetkým dôležité, že sa nesmieme spoliehať na starých vodcov, ale na nové sily. Tieto sily existujú a tieto sily budú rýchlo rásť. Nevyhnutne sa vynoria noví vodcovia, noví organizátori más, nové authority... Vodcovia a hrdinovia sa rodia v zápase. Musíme začať konať.

Vyhlásenie bolo napísané dôverne známym bolševickým jazykom a aj to môže byť čiastočne dôvodom, prečo Stalin túto platformu po jej prečítaní zobral tak vážne. Revolučný zápal už zažil a vedel, že sa dá rozpáliť znova. Po tom, čo jeden informátor na celú vec v septembri upozornil OGPU, nemal generálny tajomník strany zľutovanie. Počas niekoľkých nasledujúcich dní komunistická strana zo svojich radov vylúčila a dala zatknúť 21 ľudí a medzi nimi aj syna predsedu ukrajinského najvyššieho soviету Hryhoryja Petrovského a samotného Riutina. Všetci boli odsúdení ako kontrarevolucionári. Všetkých aj popravili, rovnako ako neskôr Riutinovu manželku a jeho dvoch dospelých synov. V neskorších rokoch platilo, že ten, kto si Riutinovu platformu prečítal alebo o nej čo i len počul, sa dopúšťal hrdelného zločinu.

Stalin zjavne predpokladal, že Riutinove myšlienky majú širokú podporu, a to najmä na nižších priečkach straníckej hierarchie a medzi tými, ktorí sú v každodennom kontakte s hladujúcimi obyvateľmi vidieka. Riutinova kauza totiž spôsobila, že začal citlivejšie vnímať ďalšie príznaky nespokojnosti. Počas leta 1932 čítal hlásenia z celého Sovietskeho zväzu, a to vrátane tých mimoriadne znepokojujúcich z Ukrajiny. Viac správ dostal začiatkom septembra. OGPU tvrdila, že na severnom Kaukaze odhalila kontrarevolučnú skupinu, ktorá vystupovala proti sovietskej politike,

pretože „tempo všeobecnej kolektivizácie je príliš rýchle“. Po celom Sovietskom zväze varovali tajní policajti svojich nadriadených pred „novou taktikou, ktorú kulaci uplatňujú“ a ktorej súčasťou sú teraz aj „falošné“ sťažnosti na hladomor. Príslušníci OGPU radili spustiť vyšetrovanie: „tam, kde dôjde k odhaleniu prípadu predstieraného hladu, je páchatelov potrebné pokladať za kontrarevolučné živly“.

Nadina smrť, Riutinova kauza, znepokojujúce listy od blízkych spolupracovníkov a drsné správy z terénu, to všetko na jeseň toho roka len umocňovalo Stalinovu paranoju. Všade okolo neho to vrelo nespokojnosťou a možnosť kontrarevolúcie zrazu pôsobila reálnym dojmom. Historici sú už dlho presvedčení, že udalosti leta a jesene roku 1932 viedli k hromadnému zatýkaniu a popravám v rokoch 1937 – 38, teda v období, ktoré bolo neskôr označované ako veľký teror. Zároveň však vytvorili podhubie pre dôležitý súbor rozhodnutí, ktoré postihli Ukrajinu.

Vtedy na jeseň bol ešte stále čas na zvrátenie vývoja. Kremľ mohol Ukrajine a ďalším obilným oblastiam Sovietskeho zväzu poskytnúť potravinovú pomoc tak, ako to urobil v roku 1921 a ako to narázovo a na náhodnom princípe začal robiť aj teraz. Štát mohol prerozdeliť všetky dostupné zdroje alebo doviesť potraviny zo zahraničia. Rovnako ako v roku 1921 mohol dokonca požiadať aj o zahraničnú pomoc.

Stalin namiesto toho začal vo vzťahu k Ukrajine používať ostré vyjadrenia a to isté platilo aj o severnom Kaukaze, teda o ruskom regióne prevažne osídlenom ukrajinským obyvateľstvom. „Dajte si za úlohu urýchlenú premenu Ukrajiny na skutočnú baštu ZSSR, ozajstnú vzorovú republiku,“ nariadil v auguste Kahanovičovi. „Vynadajte severokaukazskému vedeniu za zlú prácu pri rekvirácii obilia,“ pokračoval. Priamo v teréne sa k nemu pridávali aj ďalší. Začiatkom októbra obvinil prvý tajomník Komunistickej strany Ukrajiny Stanislav Kosior okresných funkcionárov, ktorí nedokázali získať dostatok obilia, zo „zastávania pravicových postojov“. O niekoľko dní neskôr, po týždni, počas ktorého ukrajinské regióny vyprodukovali iba 18 % predpísaných kvót obilia, zaslalo republikové politbyro miestnym vedúcim predstaviteľom vystrašený list, v ktorom ich varovalo, že „ostáva málo času“, a vyzývalo ich, aby skoncovali s „pokojným prístupom štátnych a straníckych orgánov“. Krátko potom prišiel Molotov do Charkiva a Kahanovič zas vyrazil na severný Kaukaz, kde mali „bojovať s triednym nepriateľom, ktorý sabotuje sejbú a získavanie obilia“.

V novembri 1932 bolo však jasné, že jesenná žatva nesplní plán. V Sovietskom zväze bola v porovnaní s očakávaniami plánovačov úroda o 40 percent nižšia a na Ukrajine sa rozdiel dokonca pohyboval na úrovni šesťdesiatich percent. Za zmienku stojí, že celkový pokles produkcie nedosiahol také dramatické rozmery ako v roku 1921 a počas niekoľkých nasledujúcich rokov sa držal na viac-menej stabilnej úrovni. Súhrnná úroda na území celého Sovietskeho zväzu v období 1931 – 32 predstavovala 69,5 milióna ton (čo bol pokles v porovnaní s 83,5 milióna ton z obdobia 1930 – 31) a v období 1932 – 33 bol celkový výnos 69,9 milióna. V období 1933 – 34 dosiahla žatva v Sovietskom zväze 68,4 milióna ton a v ďalšom období 1934 – 35 zas 67,6 milióna ton. Nerealistické nároky, ktoré štát kládol na poľnohospodárov – očakávaná, že sa im podarí dosiahnuť nesplniteľné ciele –, však vyvolali dojem absolútneho prepadu. A trvanie na tom, aby roľníci dodali obilie, ktoré podľa Stalinovho presvedčenia muselo niekde byť, spôsobilo humanitárnu katastrofu.

Politika vodcu strany počas jesene neúprosne viedla k hladomoru vo všetkých obilných regiónoch Sovietskeho zväzu. V novembri a decembri 1932 však na Ukrajinu pritlačil ešte viac a krízu úmyselne prehĺbil. Sovietske vedenie za asistencie svojich vystrašených ukrajinských náprotivkov postupne pomocou byrokratických fráz a chladných právnických výrazov spustilo hladomor v rámci hladomoru a ten bol zameraný konkrétne na Ukrajincov a Ukrajinky.

Niekoľko súborov smerníc týkajúcich sa rekvizícií, poľnohospodárstva a dedín zaradených na čiernu listinu, strážená hraníc a ukončenia ukrajinizácie spolu s informačnou blokádou a mimoriadnymi

pátracími akciami s cieľom pripraviť milióny roľníkov o akékoľvek jedlo, to všetko viedlo k príšernému hladu, ktorý je dnes známy ako holodomor.

A holodomor zase viedol k výsledku, ktorý nebolo ťažké predvídať: zo sovietskej politiky aj verejného života zmizlo ukrajinské národné hnutie. Spomienka na „kruté ponaučenie z roku 1919“ bola ešte čerstvá a Stalin mal v úmysle postarať sa o to, aby sa už nikdy nezopakovalo.